

RECEPCIA ČASOPISU PRAXIS NA SLOVENSKU

ANDREJ KOPČOK, Filozofický ústav SAV, Bratislava

KOPČOK, A.: The Reception of the Yugoslavian Journal Praxis in Slovakia
FILOZOFIA 60, 2005, No 10, p. 723

In the midst of the 1960s some of the Slovak philosophers have appropriated the Yugoslavian variant of the praxis philosophy developed at Zagreb University. It was a critical reformist stream with the idea of humanism in its core. The basis of their approach was an understanding of humans as active beings changing the world as well as themselves, their nature being practice. The representatives of this stream developed their uncompromised critique of the official philosophy and totalitarian regime of that time and generally of everything existing, firstly by means of the category of alienation. Although in general they did not transcend the limits of socialist vision of the future, in a broader context their activities supported the reforming process, which found its fulfillment in 1968 and became the main reason for Soviet intervention in former Czechoslovakia.

Filozofické dianie na Slovensku v polovici 60-tych rokov rozprúdil osobitný reformný prúd – juhoslovanský variant filozofie praxe.¹

Boli to roky, keď sa kritika stalinizmu dostávala i v slovenskom prostredí z politicko-ideologickej sféry čoraz viac a odvážnejšie i do filozofickej oblasti. Čítali a posudzovali, ale i reprodukovali sa práce R. Garaudyho, L. Kołakowského, A. Schaffa a ďalších filozofov polemizujúcich so stalinskou filozofiou. Ako neraz v minulosti, aj teraz hľadali slovenskí filozofi, tentoraz filozofi hlásiaci sa k marxizmu, vo svojej nespokojnosti s vlastnou podobou filozofie inšpirácie u filozofov v cudzine. Kriticismus vo vzťahu k oficiálnej filozofii bol v tom čase natoľko všeobecný, že sa i neskôr, po rokoch mohlo oprávnene zdať, že slovenskí filozofi tvorili

¹ V poslednom období sa v chorvátskej filozofii nastoľuje otázka príslušnosti filozofie praxe k chorvátskej národnej filozofii (pozri [1], 116 – 117; [2], 407 – 432). Fakty, ktoré svedčia o tom, že miesto zrodu tejto filozofie je záhrebská univerzita, že časopis vydávala Chorvátska filozofická spoločnosť atď., naozaj presvedčivo dokazujú, že táto filozofia patrí do chorvátskej filozofickej tradície. Je však pravda aj to, že skupina chorvátskych filozofov rozvíjajúcich filozofiu praxe mala v rokoch jej rozkvetu kľúčové postavenie v celej vtedajšej juhoslovanskej filozofii, vo filozofických centrách v Záhrebe, v Belehrade a v Ľublani a že i vďaka postaveniu jej vyznávačov v Juhoslovanskom filozofickom združení reprezentovala vlastne i v zahraničí celú juhoslovanskú filozofiu. Okrem toho sa k tejto skupine prímkli i niektorí mimozáhrebskí filozofi. Preto sa i v slovenskej filozofii ujal termín juhoslovanský variant filozofie praxe a spolupráca s touto skupinou sa označovala ako spolupráca s juhoslovanskými filozofmi vrátane chorvátskych filozofov. Najmä vzhľadom na určitú rozdielnosť v názoroch filozofov zahrňovaných do uvedenej skupiny problematizuje sa aj ich pomenovanie – filozofia Praxisu, filozofia okolo Praxisu alebo filozofia praxe.

vtedy ucelený kritický prúd ([3], 679).²

V kritike dogmatizmu upútavalo na seba pozornosť na Slovensku už od päťdesiatych rokov aj filozofické dianie vo vtedajšej Juhoslávii, kde bola kritika stalinskej teórie a praxe vzhľadom na vtedajší konflikt medzi dvoma totalitnými systémami už roky súčasťou oficiálnej politiky. Slovenský filozofický časopis uverejnil dokonca zopár preložených textov o tejto problematike.

Prvé stretnutie s Praxisom. Povrchný obraz pomerov vo vtedajšej juhoslovanskej filozofii, ktorý sa u nás vytvoril na základe obmedzených informácií o juhoslovanskej skutočnosti, ale i vzhľadom na to, že medzi slovenskou filozofiou a filozofiami juhoslovanských národov neexistovali ani predtým žiadne styky (až na sprostredkovanie určitých informácií o chorvátskej filozofii počas vojny), bol ucelenejším a diferencovanejším pohľadom na filozofické dianie v Juhoslávii vystriedaný na jeseň roku 1964. Vtedy koncom septembra navštívila filozofické pracoviská v Belehrade, Záhrebe a Ľubľani delegácia filozofov zo SAV v zložení A. Sirácky, L. Szántó a A. Kopčok. V Belehrade sa stretla s poprednými filozofmi M. Markovičom a L. Tadičom, v Ľubľani so sociológom J. Goričanom atď. Najzaujímavejšie bolo však stretnutie slovenských filozofov s chorvátskymi filozofmi na Filozofickej fakulte v Záhrebe. Ich hosťiteľmi boli dekan fakulty P. Vranicki, M. Kangrga a B. Bošnjak. Boli to nielen učitelia filozofie, ale i členovia redakcie časopisu *Praxis*, ktorý práve vtedy začala vydávať Chorvátska filozofická spoločnosť. Slovenskí filozofi dostali do rúk jeho prvé číslo so známym, často citovaným programovým úvodníkom *Čemu Praxis (Načo Praxis)*, autorom ktorého bol jeden z hlavných a zodpovedných redaktorov časopisu i zakladateľov filozofie praxe.

Po rozhovoroch so záhrebskými filozofmi a po oboznámení sa s obsahom prvých čísel časopisu dospeli slovenskí filozofi k nasledujúcim zisteniam:

a) V špecifických politických a ideologických podmienkach a v rozvinutom, diferencovanom dominujúcom marxistickom filozofickom dianí vo vtedajšej Juhoslávii vznikol a dotvoril sa na záhrebskej univerzite ucelený filozofický reformný prúd s novou marxistickou humanistickou orientáciou.

b) Skupina záhrebských filozofov, ku ktorej sa neskôr primkli i filozofi z iných juhoslovanských filozofických stredísk, skupina aktivizovaná takými filozofickými osobnosťami, akými boli Gajo Petrovič, Rudi Supek, P. Vranicki, M. Kangrga a ďalší, vytvorila v procese svojej koncepcnej kritiky stalinizmu, najmä jeho filozofie, nový filozofický smer. V jeho centre bol človek a idey humanizmu, človek ktorého podstatou je prax, človek ako aktívna bytosť pretvárajúca svet, ako aj seba, a usmerňujúci tak svojou činnosťou celý spoločenský život.

² Ako kuriózný prípad možno v tejto súvislosti uviesť tento fakt: Na Medzinárodnom kolokviu o humanite v juhoslovanskom Hercege Novom v dňoch 11. – 16. augusta 1969 bol okrem J. Strinku, A. Hlávka a J. Uhra i známy kritik revizionizmu L. Hanzel, a dokonca predsedal 3. sekcii kolokvia *Jednotlivec a byrokracia v spoločnosti*. Po návrate z podujatia ho pod značkou L. H. hodnotil ako „vážny a tolerantný, i keď principiálny dialóg medzi marxistami a nemarxistami“, ako podujatie, ktoré „splnilo bezosporu svoje poslanie“ ([4], 666 – 667).

c) Filozofickou inšpiráciou v tvorbe nového filozofického prúdu boli najmä Marxove úvahy o zmyslovej ľudskej činnosti, praxi atď., obsiahnuté v jeho raných prácach, ktoré v chorvátsko-srbskom jazyku vyšli v roku 1953 a stali sa východiskom novej ontológie a gnozeológie.

d) Jednou z centrálnych kategórií filozofie praxe je kategória odcudzenia. Vzťahy medzi ľuďmi sa i v súčasnej epoche realizujú, a to bez ohľadu na povahu spoločenského zriadenia, v špecifických formách odcudzenia, ktoré treba prekonávať.

e) Za svoj hlavný úspech v kritike stalinského dogmatizmu považovali filozofi praxe svoje vystúpenia na odbornom stretnutí Juhoslovanského filozofického združenia v novembri 1960 na Blede. Zaoberalo sa problémami teórie odrazu, ktorú odmietlo, považujúc dialektický materializmus a teóriu odrazu za ontologicko-gnozeologický základ stalinského pozitívizmu ([5], 10 – 11).

Vzhľadom na spomínané náklady a problémy vo svojom prostredí našli slovenskí filozofi imponujúce myšlienky najmä v spomínanom úvodníku prvého čísla Praxisu.

Na prvom mieste to bolo presvedčenie o potrebe spoločenskej angažovanosti a kritickosti filozofie tak vo vzťahu k spoločenskému prostrediu, ako aj vo vzťahu k sebe samej. Ďalej to boli požiadavky rozvoja humanistického socializmu, nedogmatického prístupu k otvoreným otázkam doby, požiadavka obnovenia filozofickej dimenzie myslenia, požiadavka rozvoja myslenia inšpirovaného Marxom, no bez konzervovania Marxa. Slovenským filozofom mimoriadne imponovala aj deklarovaná snaha o pestovanie nemilosrdnej kritiky existujúcej skutočnosti vrátane juhoslovanského socializmu.

Treba však poznamenať, že všetko to, čo slovenskí filozofi objavili v roku 1964, rodilo sa v juhoslovanskej filozofii už od 50-tych rokov. V prvej polovici 60-tych rokov boli tieto snahy prezentované už i vo vlastnom časopise a v známej aktivite Korčulskej letnej školy (o vydávaní časopisu sa rozhodlo v roku 1963 a v tom istom roku bolo i prvé zasadnutie školy).³

³ Priebeh a obsah tohto procesu výstižne vyložil neskôr jeden z jeho presadzovateľov G. Petrovič nasledovne: „V prvých povojnových rokoch stalinský variant filozofického dogmatizmu ovládol navonok duchovný život v Juhoslávii. Zúčtovanie so stalinizmom vo filozofii začal po zlomovom roku 1948... Skúsenosti juhoslovanského konfliktu s medzinárodným stalinizmom umožnili nielen úspešnejšie, ale aj fundamentálnejšie zúčtovanie s filozofickým dogmatizmom. Bola odmietnutá myšlienka o filozofii ako slúžke politiky; bola rozbitá schéma diamatu s jej predpísanými črtami dialektickej metódy a materialistickej teórie; bola podrobená kritike vulgárno-materialistická a mechanistická teória odrazu a bola obnovená Marxova humanistická myšlienka, v centre ktorej je človek ako slobodná tvorivá praktická bytosť.“ ([6], 227 – 228) A neskôr na inom mieste: „Hlavní predstavitelia prvej generácie filozofov praxe boli vtedy (až na dve-tri výnimky) mladí filozofi, ktorí bezprostredne po vojne študovali filozofiu, štúdium skončili koncom štyridsiatych alebo začiatkom päťdesiatych rokov a na začiatku päťdesiatych rokov začali publikovať. Ich prvé práce boli kritikou stalinskej interpretácie marxizmu a zároveň pokusom o vytvorenie akejsi lepšej, nedogmatickej verzie marxistickej filozofie. Stalina a sovietskú filozofiu kritizovali najprv z Leninovho a Engelsovho stanoviska, ale čoskoro zistili, že filozofické stanoviská tejto dvojice sú sporné, že sú obidvaja (spolu

Na ďalšie okolnosti vzniku filozofie praxe na záhrebskej univerzite poukázal nedávno aj citovaný chorvátsky filozof M. Kukoč. Uznáva uvedené medzníky v dejinách chorvátskej filozofie, ktoré sú kľúčové pre vznik kritiky stalinského dogmatizmu (roztržka so Stalinom v roku 1948 a vydanie Marxových raných prác v roku 1953). Domnieva sa však tiež, „že v Záhrebe ešte v tridsiatych rokoch... bolo na ľavicovej scéne vytvorené produktívne intelektuálne ovzdušie, plodná pôda pre rozvoj marxistickej heterodoxie“. Vo vtedajšom známom literárnom a vedeckom spore Zvonimir Richtmann a Richard Podhoski „postavili proti stalinizovanej marxistickej ortodoxii vlastný novopozitivistický marxizmus, doložený najnovšími výsledkami dobovej prírodovedy, najmä kvantovej fyziky“. Vychádzajúc z Bohrových a Heisenbergových výskumov, ktoré vyzdvihli význam človeka-pozorovateľa, podstatne meniaceho počas experimentu štruktúru atómov a molekúl, tvrdili, že všetky „pojmy a zákony prírodných vied majú sčasti objektívnu, a sčasti subjektívnu povahu“. M. Kukoč uvádza i zaujímavú mnohovrannú spomienku I. Supeka, ktorý uvádza, ako sa mu na podnet vtedajšieho protidogmaticky ladeného vedúceho katedry na záhrebskej univerzite V. Filipoviča podarilo u Heisenberga (vtedy predsedu Humboldt Stiftung) dosiahnuť, aby záhrebským študentom, asistentom a docentom prideli- li najviac pobytov, čo nemohlo neovplyvniť ich ďalší duchovný vývoj ([2], 413 – 414, 412).

Odmietnutie a odpor – prvá reakcia straníckych orgánov na Slovensku.

O dojmy slovenských filozofov z návštevy juhoslovanských filozofických pracovísk prejavila ihneď po ich návrate záujem redakcia Kultúrneho života, ktorý bol v tých rokoch známy aj tým, že rozvíjal kritiku slovenských kultúrnych i politických pomerov. V interview s nimi sa okrem všeobecných politicko-ekonomických otázok, ria-

s Plechanovom) tvorcami ‚dialektického materializmu‘, ktorý Stalin v dodatočne simplifikovanej a deformovanej podobe kanonizoval a zneužil na zlé politické účely. Preto podrobili kritike aj Engelsa a Lenina (a celý marxizmus II. a III. internacionály) predovšetkým zo stanoviska Marxa. Uňho (najmä v jeho prácach z mladých rokov) našli východisko celkom inej filozofie – humanistickej filozofie praxe. Určitú dvojsmyseľnosť videli však aj u Marxa: v zásade bol filozofom praxe, t. j. mysliteľom slobody, ale zároveň bol aj otcom ‚historického materializmu‘, na ktorý nadväzovali Engelsove, Leninove a Stalinove deterministicko-mechanistické názory. Preto si filozofi praxe zachovali Marxa, mysliteľa praxe, ako významný podnet v myslení, no dospeli k záveru, že vo filozofii nestačí byť žiakom a že o otvorených filozofických problémoch, najmä o filozofických problémoch súčasného sveta, treba rozmýšľať samostatne. Zároveň, samozrejme, jasne videli aj to, že vlastné myslenie nedokáže zísť príliš ďaleko, ak sa ignoruje myslenie iných, a najmä ak sa zanedbáva štúdium veľkých filozofov minulosti a dialóg so súčasným myslením.

‚Filozofi praxe‘ iniciovali preto nielen štúdium vtedy ‚zakázaného‘ (‚mladého‘) Marxa, ale aj všetkých marxistov, ktorých stalinistická dogmatika biľagovala ako ‚úchylkárov‘, ‚revizionistov‘, ‚zradcov marxizmu‘, ‚antimarxistov‘ atď., ako aj najvýznamnejších súčasných filozofov iných smerov. Okrem recepcie Heideggera podnietili aj recepciu Brentana, Husserla, N. Hartmanna, Nietzscheho, Jaspersa, Sartra, Merleau-Pontyho, Russella, Moora, Wittgensteina atď.“ ([7], 550 – 551)

denia a smerovania Juhoslávie hovorilo najmä o problémoch vedy, predovšetkým filozofie a sociológie, o snahách konfrontovať vlastné myslenie so svetovým myslením vrátane marxistického myslenia. V rozhovore odznelo i pozitívne hodnotenie známych Vranického *Dejín marxizmu*, spomínalo sa rozdielne smerovanie belehradských filozofov (teoreticko-metodologické a logické otázky) a záhrebských filozofov (antropologická problematika). Ďalej sa prezentovala základná orientácia nového časopisu Praxis vrátane jeho požiadavky nemilosrdnej kritiky všetkého existujúceho, Supekov analytický pohľad na tzv. kult osobnosti, tlmočil sa názor filozofov praxe na kategóriu odcudzenie ako na významný fenomén súčasnosti, hovorilo sa o slobode a potrebe diskusie vo vede atď. Takýto obsah rozhovoru však pobúrila pracovníka Správy tlačového dozoru, ako sa vtedy nazýval cenzor, a jeho uverejnenie zastavil. Upravený text rozhovoru napokon vyšiel v časopise iba po ostrých debatách jeho vtedajšieho šéfredaktora Ladislava Mňačka na oddeleniach ÚV KSS ([8], 2). Ešte horšie dopadli ďalšie články súvisiace s návštevou v Juhoslávii. Článok A. Kopčoka *Z filozofického ruchu v Juhoslávii*, zaoberajúci sa juhoslovanským filozofickým výskumom, jeho zameraním, výsledkami, charakteristickými črtami, ako aj názormi juhoslovanských filozofov na význam kategórie odcudzenia v objasňovaní problémov súčasnosti, cenzúra vyradila z čísla pripraveného do tlače. Preklad štúdie M. Markoviča *Socializmus a odcudzenie* z časopisu Praxis sa do tlače vôbec nedostal, pretože sa ako prejavy odcudzenia uvádzali v ňom javy charakteristické aj pre vtedajší náš spoločenský život (koncentrácia moci a rozhodovanie o kľúčových spoločenských otázkach v rukách úzkeho zoskupenia funkcionárov, strata kontroly občana nad politickými inštitúciami, akými sú štát, strana atď., spolčovanie funkcií s funkciami, a nie ľudí s ľuďmi a pod.).

Problémy a prekážky, na ktoré narážali u nás nové filozofické myšlienky, jasne hovoria o povahe vtedajšej našej politickej moci, ale aj o tom, aké osudy očakávali nekonvenčnejších filozofov v budúcnosti.

Významné Pavicové centrum intelektuálneho tlaku proti diktatúram.
V krátkom, zhruba trojročnom období rokov 1963 – 1967 dosiahla skupina filozofov sústredená okolo časopisu Praxis prenikavé úspechy v realizácii svojich cieľov. Formulovali ich pregnantne najmä v spomínanom úvodníku prvého čísla časopisu. Ich úspechy sa týkali tak rozvoja ich novej filozofie, jej prenikania do domáceho filozofického prostredia a do filozofického diania v zahraničí. Títo filozofi prednášali na západoeurópskych a amerických vysokých školách, vystupovali na rôznych filozofických podujatiach doma i v cudzine. Publikovali množstvo prác tak doma, ako aj v cudzine ([5], 17 – 18). Vo filozofickej verejnosti v Juhoslávii a vo svete stali sa známymi mená ako Gajo Petrovič, Rudi Supek, Predrag Vranicki, Milan Kangrga, Mihajlo Markovič, Branko Bošnjak a ďalšie. V socialistických prostrediach polemizovali filozofi praxe s predstaviteľmi konzervativizmu, najmä stalinizmu, pričom – po neúspešnom pokuse o spoluprácu so sovietskymi filozofmi v lete 1966 – ostré spory mali predovšetkým s dominujúcim stalinsko-dogmatickým krídlom tejto filozofie (M. B. Mitin, M. T. Jovčuk a ďalší), príslušníci ktorého odmietali filozofov

praxe, ich koncepciu naturalizmu-humanizmu, ich kritiku dialektického materializmu ako nezlučiteľného s pôvodnou Marxovou filozofiou. Pritom im prekážalo najmä to, že títo filozofi neuznávali princíp straníckosti, tzv. leninskú etapu v rozvoji filozofie, ani teóriu odrazu. Napokon ich charakterizovali ako predstaviteľov pravicového revizionizmu, spolčujúcich sa s buržoáznymi filozofmi, atď. V skutočnosti však filozofi praxe považovali pozitívny vzťah k nemarxistickým filozofom v zahraničí a dialóg s nimi za realizáciu svojich cieľov vytýčených v spomínanom programovom úvodníku 1. čísla svojho časopisu. Dočítame sa v ňom, že účelom internacionálneho vydania časopisu (v angličtine a vo francúzštine) „nie je reprezentácia juhoslovenského myslenia v cudzine, ale stimulácia medzinárodnej filozofickej spolupráce o rozhodujúcich otázkach našich čias“, že „rozvoj živého revolučného myslenia vyžaduje širokú a otvorenú diskusiu, ktorej sa zúčastnia aj nemarxisti“ a že „k chápaniu podstaty Marxovho myslenia môžu prispieť skôr jeho intelektuálni kritici než obmedzení a dogmatickí prívrženci“. Týmto cieľom slúžil nielen časopis Praxis vo dvoch vydaniach, ale aj svetoznáma Letná škola na Korčule, ktorá pôsobila od roku 1963 do roku 1974 a na činnosti ktorej sa podieľali nielen vtedajší marxistickí, ale aj nemarxistickí filozofi.

Vychádzajúc z podstaty svojej filozofie a z chápania jej spoločenskej funkcie filozofi praxe sa neobmedzovali iba na riešenie interných filozofických problémov, ale vyvíjali pozoruhodnú aktivitu na obranu podmienok rozvoja autentickej filozofickej práce: protestovali proti porušovaniu jej slobôd, bránili pluralitu názorov, slobodu diskusií, vystupovali proti prenasledovaniu kritických filozofov, najmä proti administratívnym zásahom proti nim, a to tak v zahraničí, ako aj v domácom prostredí. Ich protesty sa pritom neraz rozširovali na celé spoločensko-politické procesy a činy (napríklad známe študentské hnutia v polovici 60-tych rokov, sovietske intervencie v satelitných krajinách atď.). Takúto protestnú aktivitu vyvíjala nielen redakcia Praxisu, ale aj ďalšie inštitúcie konajúce v intenciách redakcie, napríklad zasadnutia Letnej školy na Korčule, sympóziá Chorvátskej filozofickej spoločnosti i Juhoslovenského filozofického združenia. Preto Ľ. Kořakowski oprávnene napísal, že „skupina okolo časopisu Praxis vďaka svojej veľkej aktivite nielen v Juhoslávii, ale aj na medzinárodnom filozofickom fóre zohrala významnú úlohu v popularizácii humanistickej verzie marxizmu, prispela tiež k oživeniu filozofického myslenia v Juhoslávii a bola významným centrom intelektuálneho tlaku proti autokratickým a byrokratickým formám riadenia“ ([9], 540).

Inšpirácie filozofie praxe na Slovensku. Po prvom kontakte s filozofiou praxe v Záhrebe v jeseni 1964 začala ihneď spolupráca medzi slovenskými a týmito, najmä chorvátskymi filozofmi. Rozvíjala sa v rôznych formách takmer celých desať rokov – od roku 1964 vlastne až do zániku Praxisu a letnej školy na Korčule. Boli to najmä tieto formy: a) prekladateľská a edičná činnosť, v rámci ktorej sa slovenskej filozofickej, ale i širšej kultúrnej verejnosti sprostredkovali myšlienky novej filozofie; b) účasť na stretnutiach v rámci Korčulskej letnej školy a c) účasť na sympóziách, ktoré sa organizovali v Československu, v Juhoslávii alebo v ďalších krajinách.

Kľúčová a účinná bola najmä prekladateľská a edičná aktivita na Slovensku, ktorú umožňovala tak prekladateľská pripravenosť prostredia, ako aj skutočnosť, že niektorí záujemcovia o filozofiu praxe z radov slovenských filozofov mohli svojím postavením vo vydavateľstvách, napríklad v redakčnej rade edície Filozofické aktuality vo vydavateľstve Epoque i vo vydavateľstve SAV a v redakcii filozofického časopisu SAV, ovplyvňovať prekladateľskú činnosť a edičnú činnosť.

„Zo slovenských filozofov nadviazali s touto skupinou (filozofmi praxe – A. K.) pomerne intenzívne kontakty A. Kopčok a J. Strinka, ktorý sa stal členom redakčnej rady Praxisu,“ napísala po rokoch E. Filová. „A. Kopčok dal podnet na vydanie viacerých zborníkov preklad juhoslovanských filozofov, stal sa ich zostavovateľom. Okrem toho inicioval preklad a vydanie závažnejších monografických prác.“ ([3], 684)

Prvým aktuálnym počínom v rámci tejto aktivity bolo bezpochyby vydanie zborníka *Človek a odcudzenie* [10]. O potrebe tejto publikácie sa hovorilo už na spomínanom prvom stretnutí s chorvátskymi filozofmi, a to najmä vzhľadom na kľúčové miesto kategórie odcudzenie vo filozofii praxe, vo vízií, ktorú táto filozofia ponúkala, ale i vzhľadom na to, že bola často dobrým východiskom kritiky viacerých javov existujúceho spoločensko-politického diania. „Kedykoľvek človek v hociakom systéme, a teda aj v socializme, realizuje svoju moc, cíti a prežíva ju ako moc od neho oddelených inštitúcií, existuje možnosť, že ho tieto inštitúcie skutočne ovládnu a zabránia mu v slobodnej historickej tvorbe, ktorá by mala byť primeraná stupňu súčasného rozvoja človeka,“ písal vtedy P. Vranicki. „Preto proti téze, že problém odcudzenia je v socializme bezpredmetný, musíme postaviť tézu, že problém odcudzenia je ústrednou otázkou socializmu.“ ([11], 231 – 232) Pôvodne sa uvažovalo o tom, že by zborník bol zostavený z prác chorvátskych i slovenských autorov. Počas prípravy zborníka sa však ukázalo, že vypracovanie štúdií na tému odcudzenia bolo v tých časoch nad sily a možnosti slovenskej filozofickej obce. Preto bolo rozhodnuté vydať publikáciu ako prezentáciu zaujímavého aktuálneho filozofického prúdu. Hodno poznamenať, že publikovanie názorov filozofie praxe narazilo opäť na prekážky. Vydavateľstvo SAV vydalo knihu až potom, čo jej vydanie odmietlo Vydavateľstvo politickej literatúry.

Možno konštatovať, súdiac najmä podľa recenzií publikácie uverejnených v dennej tlači, že sa jej tematika stretla s nevšedným záujmom filozofickej, ale i politickej verejnosti. Jeden recenzent ju nazval „významnou teoretickou pomôckou pre poznanie súčasnej skutočnosti“ a uviedol niekoľko politických záverov, ku ktorým ho štúdie v zborníku inšpirovali ([12], 3). Ďalší recenzent ocenil okrem humanistického obsahu knihy najmä jej prínos k objasňovaniu centrálnych otázok kategórie odcudzenia ([13], 5). Podľa redaktora Pravdy Ladislava Slabeya zborník „ukazuje význam filozofie pre prax a objasňuje vznik ‚drastických foriem politického odcudzenia za socializmu‘, keď sa revolučná elita premenila na byrokráciu a ako nastalo rozdelenie ľudí na politické subjekty a politické objekty“ ([14], 7). Citáty z dobových recenzií ukazujú, že záujem o problematiku knihy vyplýval najmä z toho, že poskytovala neraz pádne a nekompromisné odpovede na pálčivé spoločensko-politické problémy, pred ktorými sa slovenská spoločnosť nachádzala na prahu svojho obrodného

procesu.

Po zborníku *Človek a odcudzenie* vyšiel už v edícii Filozofické aktuality v slovenčine ďalší zborník prác filozofov praxe *Spytovanie sa na človeka* [15], v ktorom sú zahrnuté už aj príspevky slovenských a českých filozofov, pretože je to vlastne publikácia prezentujúca určitým spôsobom rokovanie druhého sympózia československých a juhoslovanských filozofov v Modre v dňoch 12. – 14. októbra 1966. Nie je to protokol sympózia, ako v úvode uvádza jej zostavovateľ J. Strinka, ale výber najpozoruhodnejších materiálov, upravených a prispôsobených v intenciách redakčného zámeru. Na okraj obsahu zborníka možno pri tejto príležitosti uviesť, že spoločnou črtou všetkých príspevkov je výrazné úsilie autorov o prekonávanie dogmatizmu a vulgarizácií vo filozofii, zjednodušujúcich najmä chápanie človeka v minulosti a v prítomnosti, hľadanie nových ciest filozofovania. V prístupe k jednotlivým problémom nielen juhoslovanskí autori filozofii praxe (P. Vranicki, M. Kangrga, V. Korač), ale aj takmer všetci slovenskí autori nachádzajú pritom východisko najmä vo filozofických názoroch obsiahnutých v raných Marxových spisoch (počnúc A. Hlávkom, uvažujúcim o podstate človeka, J. Bodnárom, zaoberajúcim sa vzťahom filozofie a „vied o človeku“, a končiac J. Strinkom, načrtávajúcim nové úlohy filozofie vo vzťahu k antropocentrickému aspektu rozvíjajúcej sa filozofie). Po tých zborníkoch nasledovalo v spomínanej edícii vydávanie prekladov monografických prác ďalších filozofov praxe ([16]; [17]).

Treba poznamenať, že z rámca týchto publikácií juhoslovanských autorov sa vymyká práca známeho politika a ideológa E. Kardelja [18], ktorá v edícii Filozofické aktuality vyšla už v roku 1966, teda ešte pred spomínanými publikáciami filozofov praxe. Bola to vlastne prvá oficiálna kritika jedného zo základných postojov filozofov praxe, a síce ich princípu nemilosrdnej kritiky všetkého existujúceho. Do pozornosti editorov sa však v uvedenom období dostala jednak preto, že okrem zmierňovania radikalizmu filozofickej kritiky ponúkala aj myšlienku a možnosť aspoň obmedzenej plurality názorov v rámci juhoslovanskej samosprávnej demokracie, a jednak preto, že kontúry reálnej plurality vo vtedajšom juhoslovanskom filozofickom živote neboli slovenskej filozofickej obci vtedy ešte dostatočne známe.

Celkovo však možno povedať, že prekladaniu a publikovaniu textov filozofov praxe v slovenčine nechýbala určitá koncepcnosť. Vydanie publikácie o človeku a odcudzení vyplynulo z významu humanizmu a kategórie odcudzenia v ich filozofii, ale i z toho, že – ako vidno z citovaných ohlasov na toto vydanie – kategória odcudzenie bola často vhodným filozofickým východiskom analýzy, a najmä kritiky určitých vtedajších spoločensko-politických fenoménov aj u nás.

Z pojmu praxe ako základnej kategórie ontológie a gnozeológie filozofie praxe, ďalej z toho, že otvorený spor medzi zástancami dogmatizmu a kritikmi stalinizmu v Juhoslávii vyvrcholil v známej diskusii „o marxistickej teórii odrazu“ v slovinskom Bledě (1960), vyplynula nasledujúca idea: Bolo by účelné podnietiť diskusie o poznaní a o teórii odrazu zvlášť i v slovenskom filozofickom prostredí, v ktorom od päťdesiatych rokov bola táto teória tiež dominantná (najmä od vydania prekladu známeho diela T. Pavlova *Teória odrazu*). Tak vznikol návrh A. Kopčoka na zosla-

venie, preklad a vydanie zborníka *Spory o teorii odrazu* [19]. A. Kopčok, ktorý zborník zostavil, v jeho úvode preto napísal: „Mnohé svoje závery a tvrdenia musia dnes marxistickí filozofi priviesť do súladu aj s obrozenými východiskovými princípmi svojej filozofie. Ak človek nie je pasívnym faktorom sveta, ale prakticky činným subjektom, a ak je myslenie myslením konkrétne-historického, konajúceho spoločenského človeka, tak ani myslenie nemôže byť iba odrazom vonkajšieho sveta bytia vôbec. Čím je teda poznanie? Vyjadruje plne kategória odrazu a na jej základe vybudovaná teória odrazu Marxovo chápanie poznania ako „duchovnej reprodukcie skutočnosti“?... Tento spor je aj jadrom celého zborníka. Preto sme i jednotlivé príspevky vybrali a zoradili tak, aby poskytl čo najvýstižnejší obraz tohto aktuálneho filozofického sporu, ktorý má jediný cieľ: objaviť hlbšiu pravdu o povahe a podstate špecifickej ľudskej moci, akou je poznanie.“ ([19], 6, 7) Autormi textov zaradených do publikácie neboli tentoraz iba texty filozofov praxe, hoci práve tie mali byť a aj boli inšpirátormi očakávanej diskusie a kritiky teórie odrazu. Nájdeme v nej aj práce známych zahraničných filozofov, počnúc Ľ. Koľakowským, A. Kolmanom a končiac sovietskymi filozofmi a T. Pavlovom. Zo slovenských filozofov do zborníka prispeli I. Hrušovský, B. Valehrach, J. Kocka, T. Münz, M. Topol'ský a M. Kusý. Staršia práca Ľ. Koľakowského bola zaradená do zborníka preto, že autor už v päťdesiatych rokoch prišiel vo svojich gnozeologických úvahách inšpirovaných Marxovými ranými prácami v roku 1844 k záverom analogickým názorom filozofov praxe. Postoje jednotlivých autorov boli rôzne, akceptujúce, alebo odmietajúce v úplnosti či čiastočne teóriu odrazu. Jednotliví autori pristupovali rôzne aj k samotnému zborníku. Na žiadosť zostavovateľa napísať pre zborník nový článok T. Pavlov napríklad vôbec nereagoval. A. Kolman koncepciu filozofov praxe rázne odmietol, lebo sa „vôbec neobmedzuje na vyvracanie teórie odrazu, ale nenechávajú z marxizmu kameň na kameni“ – napísal v liste zostavovateľovi zborníka a sľúbil článok *Na obranu dialektického materializmu*. Publikácia sa stretla so záujmom nielen u filozofov, ale aj u širšej kultúrnej verejnosti. Vytýčený cieľ však nedosiahla, hoci na jeho dosiahnutie existovali aj odborné-personálne predpoklady. Vyšla oneskorene až v roku 1969, keď reformný proces v spoločnosti bol už na zstupe, a preto aj jej distribúcia bola prerušená. Hoci sa v úvode publikácie zdôrazňovalo, že má diskusnú povahu, že prináša podnety a námety do diskusie, stala sa predmetom kritiky dokonca aj nefilozofov. Jeden z nich napríklad ešte aj po rokoch v denníku Pravda pod charakteristickým podtitulom *O prekrúcačoch Leninovej teórie odrazu vo filozofii a v umení* napísal, že kniha „v zhode s časom svojho vzniku a réžie oplýva nepomerne viac výhradami a námietkami voči teórii odrazu ako jej rozvíjaním a rozpracovávaním“ ([20], 5).⁴

⁴ Oficiálne sa neskôr zásahy proti publikácii vysvetľovali nasledovne: „Už roku 1966 sa začala presadzovať tendencia odklonu od marxizmu-leninizmu k jeho výraznej revízii. Publikácia z druhého juhoslovansko-československého sympózia... výrazne signalizovala tento obrat... Osobitne zborník *Spory o teorii odrazu*, hrubo útoiaci proti leninskej etape vo vývine marxistickej filozofie, mali pôvodne vydať k 100. výročiu narodenia V. I. Lenina a mal plniť veľmi jednoznačne ideovopolitické ciele v čase, keď sa u nás pod vedením strany úspešne rozvíjal proces konsolidácie. Pre poučenie si pripomeňme, že v edičnej rade Filozofických

V súvislosti s publikovaním textov filozofov v slovenčine stojí ešte za zmienku, že sa s nimi v šesťdesiatych rokoch bolo možné často stretnúť aj na stránkach časopisu *Filozofia*. Pričinil sa o to najmä J. Strinka, ktorý bol v tom období výkonným redaktorom časopisu i členom redakčnej rady časopisu *Praxis*. V rokoch 1965 – 1969 vyšli tak v časopise *Filozofia* články viacerých filozofov praxe: P. Vranického, M. Markoviča, M. Kangrgu, V. Korača. Pozoruhodná je i uverejnená recenzia knihy G. Petroviča *Marx in the Twentieth Century* od E. Filovej ([22], 655 – 659).

Korčulská letná škola – fórum pre dialógy filozofov všetkých prúdov a smerov. Táto škola bola popri vydávaní časopisu *Praxis* ďalším významným sve-tozným podujatím najmä filozofov praxe, na ktorom svoje názory a koncepcie prezentovali počas formálnych i neformálnych stretnutí aj filozofi a sociológovia iných, najmä zahraničných smerov a prúdov. Boli to vlastne zhromaždenia filozofov venované každoročne citlivo zvoleným aktuálnym filozofickým témam. Vznikla síce z iniciatívy záhrebskej Katedry filozofie a sociológie, ale v osobitnom výbore, ktorý ju riadil, boli predstavitelia najvýznamnejších intelektuálnych centier krajiny. Bola to neobyčajná forma filozofickej aktivity. Zameranie školy výstižne charakterizujú témy jednotlivých jej sekcií: *Pokrok a kultúra, Zmysel a perspektívy socializmu, Čo sú dejiny?, Tvorba a revolúcia, Marx a revolúcia, Moc a ľudskosť, Hegel a naša doba, Utópia a realita, Rovnosť a sloboda, Občiansky svet a socializmus*. Zúčastňovali sa ho nielen významní domáci a zahraniční marxisticky orientovaní filozofi, ale aj filozofi iných orientácií zo zahraničia – E. Bloch, V. Cerroni, E. Fromm, J. Habermas, H. Lefebvre, L. Goldman, H. Marcuse, K. Kosík, Ł. Kołakowski, F. Marek, E. Pazzi, ale aj E. Fink, G. Wetter atď.

Zasadnutí školy sa zúčastňovali i slovenskí filozofi. Už na jej štvrtom zasadnutí s programom *Tvorba a revolúcia* vystúpil J. Strinka s prednáškou na tému *Socializmus ako inštitúcia a socializmus ako idea*. Na ďalšom zasadnutí školy, ktoré bolo v dňoch 14. – 24. augusta 1968 a ktorého sa zúčastnil J. Strinka, E. Filová a J. Bober, zaoberal sa opäť J. Strinka otázkami demokratického socializmu ([23], 254 – 259).

Pre slovenských filozofov bola korčulská škola zaujímavá nielen vzhľadom na jej otvorenosť aktuálnym problémom spoločenského rozvoja, tým, že podnecovala dialóg nielen medzi marxistami a nemarxistami vo filozofii, ale aj tým, že inšpirovala diskusie v rámci vtedajšieho marxizmu, a tak v konečnom dôsledku prispela k uznaniu plurality i v samotnom marxizme. Z viacerých hľadísk im vo vtedajších podmienkach v maximálne možnej miere otvárala i okno do filozofie vo svete.

aktualít sa postupne vytvorila silná nátlaková skupina pravicovo orientovaných filozofov. Tí si tu vytvorili také výsadné postavenie v rozhodovaní o tom, čo je vedecké, a čo nie, že cez túto bariéru ťažko prenikali marxistické štúdie.“ ([21], 3)

V relevantných stranických materiáloch sa v tejto súvislosti uvádzali A. Kopčok a M. Kusý.

Sympóziá a ďalšie formy vedeckých kontaktov. Oboznamovanie sa s filozofiou praxe a spolupráca s jej tvorcami sa rozvíjala aj v tradičných formách. Boli to najmä juhoslovansko-československé sympóziá, ako aj známe konferencie predstaviteľov redakcií filozofických a sociologických časopisov socialistických krajín, ktorých sa od druhej takejto konferencie v roku 1963 zúčastňovali aj juhoslovanskí filozofi.

Tak sa už v decembri 1963 záhrebskí filozofi Milan Kangrga a B. Bošnjak zúčastnili medzinárodného sympózia o problémoch ideológie a politiky klerikalizmu, ktoré organizovala SAV v Smoleniciach. M. Kangrga už pri tejto príležitosti poukázal na význam marxistického pojmu historickej praxe pre slobodu a bytie človeka. B. Bošnjak sa zaoberal podstatou socialistického teistického a marxistického ateizmu.⁵

Prvé juhoslovansko-československé sympóziu na tému *Marxizmus a dialektika* bolo v dňoch 3. – 6. novembra 1965 v Zadare. Účastníkmi sympózia bolo 10 juhoslovanských (A. Krešič, P. Vranicki, M. Markovič, V. Sutlič, M. Kangrga a ďalší) a 9 československých filozofov zo Slovenska (J. Strinka, L. Szántó, A. Hlávka, I. Hrušovský, J. Cibulka a J. Bober). V informácii o sympóziu hodnotil M. Kangrga ako veľmi zaujímavý príspevok osobne neprítomného J. Cibulku, zaoberajúci sa jednotou princípu determinizmu a faktom slobody človeka, odmietajúci známe Plechanovovo, ale i Engelsovo chápanie slobody ako poznanej nevyhnutnosti, „objasňujúci objektivne spoločenské zákony ako spredmetnený výsledok už minulej ľudskej aktivity na základe objektivných tendencií“. Referát J. Strinku považuje autor informácie za jeden z najzaujímavejších a tematicky najucelenejších. Poukázal úspešne na protiklad medzi apologetickým dogmatizmom a revolučnou dialektikou ([25], 288 – 291). Údajne s ešte väčším ohlasom sa na sympóziu, ako aj na následnom stretnutí s vysokoškólakmi v Záhrebe stretla Strinkova myšlienka o potrebe inštitucionalizácie spoločenskej kritiky, vlastne opozície. Diskusie na seminári sa zo Slovenska zúčastnili aj L. Szántó a I. Hrušovský.

Ďalšie, druhé, už spomínané československo-juhoslovanské sympóziu na tému *Človek a spoločnosť* bolo na Slovensku v Modre-Pieskoch v dňoch 10. – 20. októbra 1966. S obsahom jeho rokovania bola slovenská filozofická verejnosť oboznámená veľmi rýchlo. Jednak – ako sme už uviedli – vydavateľstvo politickej literatúry vydalo v rámci edície Filozofické aktuality zborník *Spytovanie sa na človeka* a jednak časopis Kultúrny život uverejnil rozhovor s juhoslovanskými filozofmi pod titulom *Človek a jeho svet*, ktoré pripravil A. Kopčok ([8], 2). V rozhlasovom rozhovore vyložili filozofi praxe svoje názory na aktuálnosť problematiky človeka, spoločnosti a humanizmu dnes, východiská kritiky stalinizmu, byrokratizmu, prekonávania odcudzenia, zdôraznili otvorenosť svojho filozofického myslenia vo vzťahu k iné-

⁵ Vo svojej informácii o sympóziu sa B. Bošnjak kriticky zmienil o ohraničenosti diskusie, pretože časť jej účastníkov nepoznala dostatočne nastolenú problematiku ani vo filozofii, ani v teológii a o tejto problematike nemožno hovoriť jazykom každodennej propagandy a nemôže byť ani vecou rôznych straníckych výborov; vyžaduje si vedecký dialóg ([24], 328).

mu mysleniu a zmysel svojich dialógov s ním. Účastníci rokovaní neobišli ani otázky etiky a umenia v tvorbe ľudského sveta. Prezentácia rokovania sympózia v osobitnej publikácii názorov jeho zahraničných účastníkov v periodickej tlači, na osobitnej besede i v osobných kontaktoch atď. znamenala vlastne prvý vstup nového filozofického myslenia do vtedajšieho slovenského filozofického života. Význam sympózia – ako sa zdôrazňovalo v úvode vydaného zborníka – spočíval nielen v tom, že prezentovalo, koncept „jednotlivca a spoločnosti, v ktorom by náležite vynikol ľudský subjekt ako protipól prírodnohistorickej živelnosti a determinácie“, ale aj v tom, že sa akcent kládol „na interpretáciu poňatia samotnej filozofie vo svetle znovuobjaveného významu človeka, ľudskej subjektivity a ľudských dimenzií skutočnosti“ ([15], 7). Nové iniciatívy vyplynuli i z toho, že sa v rámci stretnutia filozofov dvoch krajín zdôrazňovala potreba vzájomného prekladania ich diel, aby budúce dialógy boli ešte fundovanejšie.

Konferencie redakcií časopisov – ďalšie fóra koncepčných sporov a konfliktov. Od začiatku 60-tych rokov konali sa striedavo v jednotlivých krajinách sovietskeho bloku konferencie predstaviteľov filozofických a sociologických časopisov. Pertraktovaním vybraných tém mali predovšetkým koordinovať a usmerňovať činnosť redakcií časopisov uvedených krajín. Takáto orientácia porád sa však rýchlo menila. V súlade s ňou bola vlastne iba prvá konferencia. Už na druhej konferencii v Prahe sa v roku 1963 zúčastnili aj filozofi z krajiny mimo socialistického bloku a na tretej (vo Varne v roku 1965) bola na návrh juhoslovanských predstaviteľov dosiahnutá dohoda, že na podobné konferencie budú pozývaní aj predstavitelia marxistických časopisov nesocialistických krajín. Súčasne so zmenou zloženia účastníkov konferencií menila sa aj ich povaha – stávali sa čoraz viac miestom dokonca koncepčných filozofických sporov. Na jednej strane sa ocitali – ako to konštatoval člen redakcie Praxisu D. Grlič po zasadnutí vo Varne – svieže, samostatné, slobodnejšie myšlienky a na strane druhej sily, ktoré banovali za jasnými direktívami a uzneseniami, filozofi-diplomati, ktorých nenadchýnali slobodné diskusie a polemiky. V skupine dobre pripravených mladých teoretikov, zaujímavých originálnych a samostatných, myšlienково hlbokých a slobodných filozofov z viacerých krajín vyzdvihol osobne J. Strinku. Práve títo podľa D. Grliča dokazujú, že „čas nedotknuteľnej anatómy, škatuľkovania bez argumentov a ‚značkovania‘ patrí nenávratne minulosti“ ([27], 715 – 716). Na čele sporiacich sa strán stáli spravidla na jednej strane predstavitelia oficiálnej filozofie a na druhej strane predstavitelia filozofie praxe.

Na jeden z takýchto sporov na budapeštianskej porade predstaviteľov redakcií časopisov v roku 1966 si spomína jeden z hlavných a zodpovedných redaktorov časopisu Praxis, známy Gajo Petrovič. Napísal: „Ako referenti k druhej téme vystúpili známi sovietski filozofi M. B. Mitin a M. T. Jovčuk... Mitin ostro kritizoval tých, čo popierajú „leninskú etapu“ vo filozofii, a najmä tých, ktorí sa nezhodujú s teóriou odrazu... V inom duchu boli písané koreferáty Z. Pešičovej-Golubovičovej, J. Wiatra, M. Jodla, N. Bellua, J. Strinku... Osobitne pozoruhodný bol referát J. Strinku, v ktorom autor jasne postavil proti sebe protidogmatické a dogmatické stanoviská, kritick-

ké myslenie proti apologetike. Napokon zdôraznil, že bez kritiky nie je možná ani zodpovednosť. Na Strinkov referát reagoval sovietsky filozof V. S. Molodcov, ktorý vyslovil názor, že Strinka „nesprávne charakterizuje marxistickú filozofiu a jej úlohu.“ Na názory Molodcova ostro reagoval P. Vranicki – uvádza G. Petrovič ([28], 430, 437).

Filozofi praxe na podporu reformných procesov v Československu. Filozofia praxe inšpirovala filozofický reformný proces u nás prirodzene najmä svojimi špecifickými filozofickými prostriedkami. No nielen nimi. Pôsobenie jej predstaviteľov neraz výrazne a významne prekračovalo rámec filozofie. Nemožno v tejto súvislosti nepripomenúť dve u nás takmer neznáme udalosti.

Prvou je už spomínané zasadnutie Korčulskej letnej školy v roku 1968. Konalo sa v dňoch 14. – 24. augusta 1968. Jeho rámcovou témou bola téma *Marx a revolúcia* a zúčastnili sa ho aj tentoraz okrem známych juhoslovanských filozofov a sociológov mnohí filozofi svetového mena: E. Bloch, H. Marcuse, S. Mallet, K. Axelos, A. Künzli, L. Goldman, E. Fink, J. Habermas a ďalší. Zo Slovenska boli na zasadnutí – ako sme už uviedli – E. Filová, J. Bober, J. Strinka, ktorý predniesol referát *Myšlienky o demokratickom socializme*. Zasadnutie školy však prerušila okupácia Československa armádami piatich krajín Varšavskej zmluvy. „Po zhrození v prvých okamihoch, nastúpila úzkosť“ – spomína jeden z účastníkov školy. Zhromaždenie sa však aj napriek tomu premenilo na protestnú akciu. Predovšetkým účastníci školy schválili výzvu adresovanú verejnej mienke Sovietskeho zväzu, ďalších krajín Varšavskej zmluvy a svetového socialistického hnutia, v ktorej odsudzujú agresiu a solidarizujú sa s národmi Československa. Výzvu podpísali mnohí svetoznámi filozofi zo zahraničia – E. Bloch, H. Marcuse, S. Mallet, E. Fink, J. Habermas a ďalší, ako aj desiatky juhoslovanských filozofov. V telegrame juhoslovanskému prezidentovi Titovi sa dožadujú, aby urobil všetko v záujme Československa a jeho nezávislosti.

Časopis Praxis v prvom svojom dvojčíse z roku 1969, do ktorého zaradili materiály z vedeckého podujatia na Korčule, uverejnil aj oba tieto dokumenty, ďalej Russellovo oznámenie o pripravovanej protestnej medzinárodnej konferencii, vyhlásenie Russellovej konferencie o Československu, ako aj článok člena redakcie Praxisu D. Grliča *Marginálie k Československu a nové tendencie v socializme*. Dokumenty Russellovej konferencie nielenže odsudzujú agresívnu politiku ZSSR, ale vyzývajú aj na jej bojkotovanie. Niekoľko materiálov inšpirovaných intervenciou armád piatich krajín v Československu bolo zahrnutých i do medzinárodného vydania časopisu Praxis.

Druhou významnou udalosťou v tejto súvislosti je tretie juhoslovansko-československé filozofické sympóziu, a to na tému *Súčasná chvíľa socializmu*. Konalo sa v Opatii 5. – 7. decembra a celé bolo venované analýze a objasňovaniu diania v Československu v roku 1968. Zúčastnilo sa ho 13 československých a 19 juhoslovanských filozofov. Zo Slovenska to boli J. Uher, J. Strinka, A. Hlávka, M. Kusý a J. Bober. Seminár prebiehal bez referentov, referáty sa neprednášali, takže sa účastníci priamo a rovnako podieľali na živej diskusii. Diskusiu otvoril P. Vranicki, ktorý ako

všeobecnú metódu prístupu k nastoleným javom a problémom vymedzil poznávanie a prekonávanie rôznych zvecnených štruktúr z Marxových humanistických pozícií a teórie odcudzenia v súčasnom svete. Pohľad na dianie v Československu z českého hľadiska predniesol R. Kalivoda. Charakterizoval ho ako ohnivo v procese destalinizácie, uviedol jeho úspechy v demokratizácii, ale i nedostatky v riadení. M. Kusý hodnotil dianie v krajine zo slovenského hľadiska a v duchu jeho známej teórie inštitucionálnej revolúcie ako revolúciu v rámci socializmu. V bohatej diskusii, ktorá potom nasledovala, sa pertraktovali najrozličnejšie aspekty a problémy reformných procesov v jednotlivých krajinách, počnúc vznikom stalinizmu, osobitosťami Ruska pred októbrovou revolúciou a po nej, novými formami odcudzenia, vzťahom medzi národnostnou a sociálnou otázkou a končiac vymedzovaním rozdielu medzi stalinizmom a neostalinizmom, ale aj diskusiou o definícii socializmu a jeho možnostiach. Volalo sa však opäť i po potrebe kritického skúmania Marxa, základných pojmov jeho antropológie, pretože napríklad pojmy ľudská podstata a odcudzenie sú údajne romanticko-utopické pojmy, atď.

Je zrejmé, že celé toto dianie i to, o čom sa na seminári hovorilo a čo sa povedalo, má dnes nanajvýš historicko-politologickú i historicko-filozofickú hodnotu. V čase, keď sa sympóziu konalo, malo nepopierateľný politicko-ideologický význam. Najmä v československých mocenských štruktúrach sa považovalo za prekážku nastupujúcej normalizácie. A ak sa dovtedy všetky spomínané aktivity v rámci spolupráce s juhoslovanskými filozofmi praxe prijímali síce s nesúhlasom, ale predsa s určitou toleranciou, a boli nanajvýš predmetom záujmu oficiálnych teoretikov a ideológov režimu, rokovanie sympózia – ako to potvrdili neskoršie archívne výskumy – sa stalo i na Slovensku predmetom záujmu štátnej bezpečnosti.⁶

Aj v ďalších rokoch, keď spolupráca slovenských filozofov s filozofmi praxe bola prerušovaná, sledovala redakcia Praxisu filozofické dianie v Československu. Osobitne ju zaujímali osudy filozofov prenasledovaných za ich kritickú, opozičnú politiku. Tak na začiatku roku 1972 uverejnila redakcia vyhlásenie, v ktorom oznamovala, že v Prahe bol obvinený z účasti na kontrarevolučnej činnosti vážený český filozof K. Kosík, a apelovala „na všetkých, od ktorých závisí jeho osud, aby ho ihneď prepustili na slobodu a umožnili mu ďalšiu tvorivú prácu“ ([30], 3). Neskôr jeden z hlavných a zodpovedných redaktorov Praxisu R. Supek uverejnil článok, v ktorom skupinu filozofov okolo Praxisu obhajuje pre útokmi východonemeckého filozofa A. Kösinga a uvádza, že Kösingovo chápanie marxizmu vrcholí vo vyhánaní filozofov z univerzít, v tom, že sa aj Kosík a Strinka „ocitli vo väzení a boli vyhodení na ulicu bez chleba“, v tom, že filozofom praxe ako „renegátom a imperialistickým agentom“ pripravil osud Kosíka a Strinku v tej najrafinovanejšej podobe – znemožnilo sa im duchovne pôsobiť“ ([31], 279).

⁶ Ako zaujímavosť možno uviesť, že všetky vystúpenia ba sympóziu uverejnil belehradský časopis *Filozofija*, orgán Juhoslovanského filozofického združenia, pod titulom *Súčasná chvíľa socializmu* [29].

Od radikálnej kritiky k disentu. Juhoslovanský oficiálny antistalinizmus po konflikte Tita a Stalina, juhoslovanská kritika sovietskej politiky a mnohých javov v krajinách sovietskeho bloku, idealizácia obrazu vlastného systému ako najdokonalejšej demokracie najmä rečami o samospráve – to všetko dlho vytváralo u mnohých ilúzie o povahe juhoslovanského politického systému. Tieto ilúzie bránili i osvietenejším a realisticky zmýšľajúcim jedincom a skupinám pochopiť okolnosti, príčiny a pravý zmysel zrodu filozofie praxe a časopisu Praxis v Juhoslávii. Nevideli v tomto jave čosi celkom nové, skôr sa im javil ako akýsi pleonazmus. Predstavitelia juhoslovanského, v skutočnosti totalitného štátu však rýchlo pochopili, čo za nebezpečenstvo vzniklo v ich politicko-ideologickom a kultúrnom živote. Už po vydaní prvého čísla časopisu sa ozvali tí najvyšší politickí a ideologickí činitelia: „Zhodujem sa s tým, že taká ‚radikálna‘ kritika, deštrukcia existujúceho má negatívne implikácie a že je škodlivá“ – napísal M. Popovič v teoretickom časopise Socijalizam a M. Kangrga sa už v 2. čísle časopisu Praxis musel postaviť na obranu deklarovaného programu Praxisu [32]. Výrok o nemilosrdnej kritike všetkého existujúceho podnietil i prvého ideológa štátu E. Kardelja napísať spomínanú knihu *Úvahy o našej spoločenskej kritike*, ktorá vyšla i v slovenčine [18]. A tak sa čoskoro zrodila i myšlienka a obvinenie filozofov z boja o moc, konflikt, ktorý sprevádzal existenciu Praxisu po celé desaťročie.

Konflikt medzi hŕstkou filozofov a štátnou mocou mal najrozličnejšie formy. Známe je i pohrdavé pomenovanie filozofov praxe, ktoré používal najvyšší predstaviteľ moci – „neki praksisti“ („akísi praxisti“). Na Praxis a filozofov praxe útočili politici, rozhlas, televízia a tlač. Bojkotovali ich v médiách, cenzurovali ich texty a zastavovali publikovanie ich prác. Znižovali finančnú podporu časopisu, čo malo za následok jeho nepravidelné vydávanie. Napríklad 3. číslo časopisu v roku 1968 vyšlo iba na 25 stranách. V roku 1966 chorvátske stranícko-štátne centrum vyvolalo škandál, keď G. Petrovičovi a M. Kangrgovi udelili cenu „Božidara Adžiju“ za ich diela *Filozofia a marxizmus a Etický problém v diele Karola Marxa*. Noviny Borba počítanie politikov zdôvodňovali slovami: „... dve odmeny boli udelené ľuďom, ktorých naša verejnosť vzhľadom na ich spoločensko-politické názory zhodnotila negatívne“ (citované podľa [33], V – VI). Asistenta Filozofickej fakulty v Záhrebe Božidara Jakšiča odsúdil súd za jeho text o známych študentských nepokojoch v roku 1968, uverejnený v Praxise, a distribúcia časopisu bola dočasne zastavená. V roku 1974 bolo, ako vieme, vydávanie časopisu Praxis zastavené a súčasne ukončila svoju činnosť aj Korčulská letná škola. Dramatickú existenčnú dráhu Praxisu a filozofov, ktorí sa okolo neho zoskupili, Božidar Jakšič charakterizoval neskôr výstižne takto: „Už samo objavenie sa Praxisu bolo malým zázrakom. Záhrebským filozofom, ku ktorým sa pripojili kolegovia z Belehradu a ďalších kultúrnych centier Juhoslávie, sa v šesťdesiatych a v prvej polovici sedemdesiatych rokov podarilo zoskupiť v spolupráci významných filozofov a sociológov z celého sveta... Spolupracovníci Praxisu, pôsobiaci pod neustálym nátlakom režimu, ktorý sa nezdráhal použiť ani represívne opatrenia, vytvorili akúsi vnútornú emigráciu, stali sa z nich disidenti pod stálym dozorom. Titovský režim nedosiahol vo svojej snahe znemožniť ich to, čo chcel. A to, čo

dosiahol, iste nechcel. Praxistom sa podarilo okrem publikovania vlastných prác vydať alebo ovplyvniť vydanie takmer všetkých významných diel svetovej filozofickej a sociologickej literatúry. Ich trvalým prínosom je otváranie kultúry v Juhoslávii svetu a približovanie svetových kultúrnych prúdov juhoslovanskej kultúre. Preto boli animozity politického vedenia totalitného stranického štátu a xenofóbnych šovinistov, ktorí sa svoje úzke chápanie „národnej kultúry“ snažili chrániť pred „svetovými“ vplyvmi, voči praxistom také silné.“ ([34], 673)

V 3. – 5. čísle časopisu Praxis v roku 1974 uverejnila jeho redakcia oznámenie chorvátskej rady pre vedeckú činnosť, podľa ktorého sa najvyšší juhoslovanský orgán pre koordináciu vedy a technológie rozhodol neudelit' časopisu finančné prostriedky na rok 1975. Hoci redakcia v tom istom čísle časopisu vyslovila presvedčenie, že časopis bude naďalej vychádzať (aj keď s nižšou periodicitou v menšom rozsahu a s vyšším predplatným) nestalo sa tak a časopis zanikol. Ukazuje sa, že obavy z pôsobenia filozofov praxe mátožili v hlavách najvyšších stranických a štátnych činiteľov v krajine dokonca aj po zániku časopisu, a to aj po rokoch. Svedčia o tom i nedávno publikované pamäti R. Dizdareviča, posledného predsedu juhoslovanského štátneho kolektívneho vedenia. Dňa 20. septembra 1978 získala údajne chorvátska štátna bezpečnosť informácie o vystúpení známeho Zbigniewa Brzezińskiego na XI. svetovom sociologickom kongrese v Uppsale vo Švédsku. Vtedajší poradca amerického prezidenta pre otázky národnej bezpečnosti prehovoril k niektorým americkým účastníkom kongresu aj o zahraničnej politike Juhoslávie a formuloval pritom aj strategický postup USA v politike voči Juhoslávii. Medzi tromi charakteristickými stanoviskami bola požiadavka systematickej podpory a publicity opozičných skupín v Juhoslávii, rôznych disidentov. Bývalý juhoslovanský politický činiteľ spomína, že v diskusiách najvyššieho vedenia sa často preberala aj Brzezińskiego myšlienka, že „tí (disidenti – A. K.) ani nemusia byť výrazne protikomunisticky zafarbení – možno by bolo lepšie, keby boli „humanisticky orientovaní“ („praxisti“ a im podobní)“ ([35], 311 – 318).

Čo podmieňovalo recepciu filozofie praxe v slovenskom filozofickom prostredí a čo preň táto filozofia znamenala? Na takto formulovanú otázku nájdeme odpoveď čiastočne už v našom doterajšom výklade. Predovšetkým možno ešte zdôrazniť, že sa recipovaná filozofia vyznačovala základnými charakteristickými črtami, ktoré plne zodpovedali potrebám prostredia, do ktorého bola vnášaná. Bolo to prostredie, v ktorom síce dominovala marxisticko-leninská politická doktrína, ktoré však už malo za sebou napríklad i úspešnú kritiku ždanovizmu v interpretácii dejín filozofie. V podmienkach pokračujúcej spoločensko-politickej krízy muselo a chcelo ísť ďalej. Potrebovalo filozofiu, ktorá by síce zostala v kóde doktríny (aby nevyvolala prudký nesúhlas moci, existenčné ohrozenie atď.), ktorá by však prekračovala svoje doktrínálne východisko a bola marxizmom kritickým: kritickosť, humanizáciu života, slobodu a otvorenosť v myslení vrátane poskytovania príležitostí i pre nemarxistov a mnohé ďalšie hodnoty a požiadavky hlásala práve filozofia praxe. Vieru v reformovateľnosť marxistickej filozofie a v korigovateľnosť vlastnej ponúkanej vízie čerpala

prítom zo známych spisov mladého Marxa. Celú filozofiu praxe výstižne charakterizujú slová, ktoré na adresu jedného z jej tvorcov C. Petroviča vyslovil pri príležitosti udelenia doktorátu *honoris causa* v Strassbourgu v roku 1990 tejto významnej osobnosti profesor Jean Luc Nancy: „Boli ste pionierom imanentnej kritiky marxizmu, priekopníkom bádania, ktoré otváralo marxizmus celkom iným filozofiám, a taktiež priekopníkom spolupráce medzi európskymi filozofmi... Váš humanizmus – potom, ako ste s veľkou múdrosťou rehabilitovali tento pojem – nie je humanizmom v bežnom slova zmysle.“ (Citované podľa ([33], IX)

V paleta viacerých individuálnych reformných iniciatív v polovici 60-tych rokov v slovenskej filozofii sa filozofia praxe predstavila tomuto prostrediu ako ucelený filozofický prúd, ktorý sa naďalej dotvára, ktorý kategóriou praxe preklenuje ostrú deliacu čiaru medzi humanistickým a scientistickým variantom reformy a obidva tieto varianty vnútorne úspešne spája. Okrem toho slovenským filozofom, ktorí takmer dve desaťročia pôsobili v marxistickom duchu, sa prihovárala v im známom a zrozumiteľnom jazyku.

Čím a ako konkrétne ovplyvnila filozofia praxe slovenskú filozofiu?

1. Tým, že vniesla do marxistickej filozofie novú paradigmu, nový prúd, otvorila dvere oficiálnymi filozofmi odmietanej pluralite v samotnej tejto filozofii. Od tradičnej marxisticko-leninskej filozofie sa podľa niektorých filozofov praxe líšila aj tým, že mala kritický vzťah i k Marxovi, k jeho schéme týkajúcej sa základne a nadväzujúcej stavby, vzťahu hmoty a ducha, deľby práce, tzv. prechodného obdobia, diktatúry proletariátu, ktorú sám Marx voľakedy charakterizoval ako svoj podstatný prínos do teórie socializmu.

2. Filozofia praxe rozšírila a obohatila problematiku filozofického myslenia na Slovensku. Vniesla do nej niektoré nové pojmy a kategórie, najmä kategóriu humanizmu, človeka, praxe, odcudzenia atď. Prispela tiež k teoretickému prehĺbeniu kritiky stalinizmu.

3. Svojím poňatím odcudzenia človeka, a najmä teóriou kritiky negatívnych a nehumánnych spoločenských javov ako v kapitalizme, tak aj v socializme (byrokratizmus atď.) filozofia praxe podporovala rozvíjajúci sa prúd spoločenskej kritiky v slovenskom filozofickom, ale i v širšom politickom prostredí. Problematikou odcudzenia sa začali zaoberať viacerí vtedajší slovenskí filozofi (J. Strinka, A. Hlávek, A. Kopčok a ďalší). Úvahy o tejto problematike a z nich vyplývajúce závery pokračovali neraz rámec filozofie a aplikovali sa i v širších politických súvislostiach. V dennej tlači v období vrcholiacej krízy i v slovenskej spoločnosti tesne pred začiatkom reformy v roku 1968 sa napríklad písalo: „Ďalej treba korene pasivity hľadať i u nás v tom, čo filozofi a sociológovia nazývajú politickým odcudzením, lebo skúsenosti ukazujú, že pred ním nie je imúnne ani naše zriadenie. Vyskytujú sa vtedy, keď sa človek pre rôzne príčiny (najmä pre byrokratizáciu v spoločnosti) i po nastolení politickej moci socialistických síl stáva zo subjektu politiky opäť jej objektom, keď sa rozhodovanie o jeho osude stáva prakticky znovu záležitosťou úzkej vrstvy profesionálnych politikov. Prejavuje sa najmä v tom, že sa ustanovizne, ktoré si človek vytvoril, aby mu slúžili (medzi nimi i strana), vymykajú jeho kontrole a vládnú

nad ním v jeho mene.“ (A. Kopčok v [36], 2)

4. Svojimi štúdiami o poznaní spochybnil filozofi praxe známu teóriu odrazu. Bolo to záslužné, lebo napríklad – ako uviedla E. Filová – jej najhlbší zmysel „nie je v poznávaní prírody, ale v utvrdzovaní určitého svetonázorového základu, na ktorom teória odrazu buduje svoje koncepcie a ktorý sa všetkým filozofickým disciplinám vnucuje ako záväzný východisko“ ([3], 682). Základ a východiská kritiky teórie odrazu ako gnozeológie dialektického materializmu, jej mechanisticko-materialistické črty vyložila E. Filová podrobnejšie v ďalšej svojej štúdii ([37], 327 – 329).

5. Čiastočne vo filozofii praxe, ale i v Schaffovej práci *Marxizmus a ľudské individuum* (vydanej v roku 1966 v slovenčine) majú svoj pôvod aj inšpirácie diskusie o zmysle a charaktere marxistickej filozofie, ktorú pripravila Slovenská filozofická spoločnosť 9. februára 1967. Úvodný referát predniesol M. Kusý a následnej výmeny názorov sa zúčastnili viacerí slovenskí filozofi (J. Strinka, J. Kocka, J. Uher, V. Černík a ďalší). Stredobodom výmeny názorov – ako je známe – sa stal spor o tom, či východisko marxistickej filozofie je antropologické, alebo kozmocentrické, kým ostatné otázky, ktoré referent nastolil (scientizmus, či antropologizmus, syntetická, alebo analytická filozofia) zostali nepovšimnuté. Proti stanovisku M. Kusého, že už z abstraktného výkladu antropologizmu vidno, že tu ide o vyhranene subjektívne idealistické riešenie otázky vzťahu medzi človekom a svetom, sa jednoznačne na obranu antropocentrického stanoviska, dominujúceho u Marxa, i proti tvrdeniu, že „svet, univerzum je najvyššou konkrétnou totalitou, ktorá je nakoniec aj mierou človeka“, postavil J. Strinka takto: „Nie náhodou sa práve prax stala jednou z kľúčových kategórií marxistickej filozofie. Schopnosťou meniť svet je však nadaný iba človek a meniť svet znamená pretvárať ho podľa miery človeka, humanizovať ho, poľudšťovať.“ ([38], 284 – 285) „A ďalej, kde v kozme môžeme nájsť napríklad mieru toho, čo nazývame autenticnosťou človeka, schopnosťou konať slobodne, byť zodpovedným za svoje konania, zasahovať do sveta podľa autentického projektu? V akom zmysle je svet, univerzum mierou týchto atribútov človeka?“ ([38], 283) Na stranu J. Strinku sa v spore priklonil V. Černík, no s doplnkami o človeku ako produkte prírodných a spoločenských pomerov, ale aj ako o spolutvorcovi týchto pomerov, teda aj seba samého, ktorý si osvojuje svet a seba samého len prostredníctvom vlastných výtvorov. Prezentácia vzniknutého sporu výrokov jeho účastníkov chce byť pri tejto príležitosti iba ilustráciou toho, kde všade a ako si postoje filozofie praxe kliesnili cestu v slovenskom filozofickom prostredí.

6. V rokoch penikania filozofie praxe na Slovensko vrcholila v slovenskej filozofickej historiografii kritika jej ideologickej vulgarizácie. Predsa sa však aj v tejto sfére objavila ešte oblasť, v ktorej mohla filozofia praxe inšpirovať – dejiny samotnej marxistickej filozofie. „Vieme napríklad, že v roku 1961 vydal v Juhoslávii objemnú 630-stranovú prácu profesor záhrebskej filozofickej fakulty Predrag Vranicki“ – priznával sa na celoštátnej porade v Jilovišti na tému *Otázky štruktúry a koncepcie marxistickej filozofie v ČSSR* vo februári 1966 J. Uher. V Uhrovom okolí bolo tiež známe, že si najmä na základe štúdia Vranického dejín vytváral svoj objektívnejší názor na dejiny samotnej marxistickej filozofie, napríklad aj stanovisko

k falšovaniu dejín tým, že sa z nich vylučovali oficiálne kritizované smery a osobnosti. „Keď už raz tento smer (ide o trockizmus – A. K.) ideovo i filozoficky pôsobil“ – vyhlasoval na spomínanej porade J. Uher –, „nemožno ho z dejín vylučovať, ale vedecky sa s ním treba vyrovnávať... To sa týka „aj niektorých iných smerov, ktoré vznikli vo vnútri robotníckeho hnutia... u nás napríklad niektorých teoretikov a filozofov sociál-demokratizmu.“ ([39], 41 – 42)

Spolupráca bez ekvivalencie? Svoje úvahy o mieste a význame filozofie praxe v slovenskej filozofii považujeme za vhodné zakončiť niekoľkými poznámkami k povahe spolupráce medzi predstaviteľmi oboch filozofií. Nové otázky a nové skutočnosti sa totiž pred nami vynárajú vtedy, keď sa na fenomén „filozofia praxe a Slovensko“ pozeráme z hľadiska niektorých osobitostí samotnej tejto spolupráce ako spolupráce dvoch štátov alebo národov. Ľahko zistíme, že tomuto vzťahu – obrazne povedané – chýbala ekvivalencia. Kým na jednej strane, tej chorvátskej, boli od začiatku filozofi a filozofia na pozoruhodnej odbornej úrovni, schopní komunikovať s filozofickými komunitami a osobnosťami svetového mena, filozofia, ktorá sa svetu prezentovala dokonca vlastným pozoruhodným originálnym prúdom,⁷ na strane druhej, tej slovenskej, sme mali filozofiu a filozofov prerieďovaných v minulosti a doneďavna politickými čistkami, obmedzovaných totalitným režimom, dusiacich sa v uzavretosti bloku pred svetom a hľadájúcich iba v poslednom čase východiská z krízy. Zrejme preto sa aj spolupráca medzi juhoslovanskými a slovenskými filozofmi modifikovala najmä ako sprostredkovanie ideí a koncepcií z jednej krajiny do druhej, ako recepcia filozofických myšlienok jednej krajiny v druhej, ako akýsi vzťah učiteľa a žiaka. Väzby medzi spolupracujúcimi filozofmi boli založené viac na opozičnom politicko-ideologickom postoji ako na odborných filozofických princípoch. V celom období tejto spolupráce nenašla sa na Slovensku filozofická osobnosť, ktorá by svojou pôvodnou tvorbou prispela výraznejšie k rozvoju filozofie praxe. Je to aj pochopiteľné. Veď v slovenskej filozofickej literatúre z rokov pred spoluprácou s filozofmi praxe nenájdeme jediný dôkaz toho, že by sa nejaký slovenský filozof aspoň okrajovo zaoberal ranými Marxovými rukopismi. Iste k tomu prispela aj okolnosť, že tieto spisy vyšli v slovenčine až po roku 1965 [40]. Až v procese analyzovanej spolupráce oboznamujú sa niektorí zo slovenských filozofov hlbšie s touto problematikou – J. Strinka, A. Hlávek, E. Filová a ďalší. K pochopeniu princípov filozofie praxe sa J. Strinka dopracoval ľahšie možno i preto, že sa už ako vedecký aspirant zaoberal kategóriou odcudzenia.

Namiesto záveru. Reformné procesy a prúdy prebiehajúce svojho času v marxizme a v komunistických totalitných systémoch vôbec majú protirečivú povahu: sú **kritické** k existujúcim javom a pomerom, no vízie, ktoré ponúkajú, **neprekračujú** v podstate horizonty socializmu. Táto skutočnosť a ideovo-politická povaha javov spôsobuje ťažkosti, komplikácie a spory pri ich hodnotení.

⁷ Okolnosťami vzniku takejto situácie sa zaoberá L. Veljak [5].

Vo filozofickej sfére ide v prípade reformných procesov spravidla o kritiku dogmatizmu, o kritiku, ba až o odmietanie oficiálnej marxisticko-leninskej filozofie, ktorá je teoretickým aspektom, teoretickou stránkou vládnucej ideológie, v dôsledku čoho sa vzniknutý konflikt vyostreje. Požiadavkami týchto reformných procesov spravidla sú: kritika vulgarizácií a zjednodušovania vo filozofickej historiografii, deideologizácia filozofie, odmietanie, alebo aspoň ohraničovanie straníckosti filozofie, otváranie sa marxistickej filozofie vede a iným filozofiám, sloboda bádania a v neposlednom rade pluralita smerov a názorov vo filozofii vrátane marxistickej – najmä pod vplyvom raných Marxových prác⁸ –, chápanie a rozvoj filozofie ako kritickej teórie, ďalej kritika byrokratizmu a technokratizmu, dôraz na výskum problematiky človeka a humanizmu najmä na základe kategórie odcudzenia, kritika teórie odrazu atď.

V našom výklade vzniku charakteristík, histórie a osobitostí juhoslovanského variantu filozofie praxe a jeho recepcie na Slovensku sme poukázali na to, že v danom prípade išlo o špecifický prípad významného reformného prúdu, ktorý pozoruhodne pozitívne ovplyvnil slovenské filozofické myslenie v druhej polovici 60-tych rokov, prispel k jeho oživeniu a obohateniu. Po období, keď sa filozofia praxe na Slovensku označovala iba negatívne ako najhorší prípad neorevizionizmu, ale i v procese prekonávania hodnotenia zľahčujúceho konflikt reformných filozofov so stalinským filozofickým dogmatizmom (charakterizoval sa ako „rodinná hádka“), objavujú sa v poslednom čase čoraz častejšie napríklad takéto, už akceptovateľné názory:

J. Kocka: „Juhoslovanské marxistické pohľady na človeka, spoločnosť, socializmus boli inšpirujúce... Nekonenčný prístup k problematike človeka, poznačený úsilím o fenomenologickú autenticnosť, odbúravanie tabuizovaných tém vnášali do slovenskej filozofie a kultúry tvorivý nepokoj a narúšali ilúzie o bezproblémovosti socializmu.“ ([42], 450)

V. Bakoš: „Nemusí byť... podstatné, či a nakoľko onen reformný variant marxizmu 60. rokov oficiálne uspel, ale je rozhodujúce, s akou naliehavosťou, na akej úrovni nastoľovali jeho nositelia rôzne problémy... Za rozhodujúce by sme mohli považovať to, nakoľko oslovovali súčasníka a do akej miery boli ich výsledky inšpiratívne a prinášali možné odpovede na závažné dobové problémy... Išlo o začiatok významného procesu diferenciácie, ktorý... sa napokon ukázal ako pohyb smerujúci za hranice samotného marxizmu...“ ([43], 709, 710)

F. Novosád: „Druhá možnosť, ktorou marxizmus interpretoval krízu spoločnosti reálneho socializmu, bolo identifikovanie krízy ako „odcudzenia“. Pojem odcudze-

⁸ Marxove *Rané práce* vyšli prvý raz v roku 1932. Je trochu kuriózne, že ich na vydanie pripravil na Heideggerov podnet a za jeho neustáleho povzbudzovania jeho žiak S. Landshut spolu s J. P. Mayerom. Vyšli pod názvom K. Marx: *Der historische Materialismus. Die Frühschriften*. Leipzig 1932, A. Kroner Verlag, erster Band, XII. – XIII. V komunistickom hnutí boli dlhé roky utajované. V Juhoslávii – ako sme uviedli – vyšli v roku 1953 a v slovenčine až v roku 1965 pod názvom Marx, K. – Engels, F.: *Malé ekonomické spisy*. Bratislava 1965. Pozri o tom čiastočne ([41], 69).

nia bol účinným nástrojom kritiky a aj sebakritiky socialistických systémov v šesťdesiatych rokoch. Filozoficky a sociologicky kultivovanú podobu dali tomuto spôsobu kritiky myslitelia združení okolo juhoslovanského časopisu Praxis.“ ([44], 32)

J. Jankovič: „Charakteristika 60. rokov 20. storočia by nebola kompletná, keby som aspoň stručne nepripomenul, že v rokoch spoločenského kvasu... A. Kopček preložil niekoľko diel juhoslovanských filozofov, ktoré súzvučili s celkovou spoločenskou klímou, lebo kládli kľúčové otázky o existencii človeka a slobode.“ ([4], 49)

Boli by sme radi, keby sme svojimi závermi v texte prispeli aspoň čiastočne k odpovediam na otázky L. Veljaka: „Ako špecificky prispel Praxis k deštrukcii dogiem, dogiem ‚marxisticko-leninského vedeckého svetonázoru‘ a iných dogiem? Do akej miery bola deštrukcia dogiem v danom prípade aj deštrukciou autoritatívno-totalitného zriadenia a do akej miery vyhlasovanie práva (a intelektuálnej povinnosti) na kritiku všetkého existujúceho bolo aj porušovaním monolitu oficiálneho svetonázoru?“ ([1], 119)

Treba zdôrazniť, že najmä pre správne historicko-filozofické hodnotenie fenoménov typu analyzovaných reformných procesov je mimoriadne dôležitý komplexný historický prístup, ktorý vo všeobecnej podobe vyjadril napríklad J. Čarnogurský, keď A. Dubčekovi napísal: „Stalinizmus sa nevyhol obnovenému Československu... Asi bol vtedy naozaj nepremožiteľný zvonka. Vy ste sa ho v šesťdesiatych rokoch pokúsili premôcť zvnútra a aj dnes uznávame, že to bol bravúrný pokus... Ak bol vtedy komunizmus neporaziteľný zvonku, Vy ste boli neporaziteľný zvnútra. Museli prísť z troch svetových strán tanky...“ ([46], 240)

Nech je napokon celý tento náš text nielen príspevkom k vytvoreniu realistického a diferencovaného pohľadu na novšie dejiny slovenskej filozofie, ale – keďže ide o dejiny marxistickej filozofie – aj príspevkom k objasneniu zložitého procesu deštrukcie a sebađeštrukcie celého niekdajšieho spoločensko-politického systému, trhlín v jeho monolite vôbec.

LITERATÚRA

- [1] VELJAK, L.: „Medzinárodná recepcia filozofie Praxisu.“ In: *Filozofia* 51, 1996, č. 2, s. 116 – 122.
- [2] KUKOČ, M.: „Temelji hrvatske filozofije praxe.“ In: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 20, 1994, č. 1 – 2, s. 407 – 432.
- [3] FILOVÁ, E.: „Reformné procesy v marxistickej filozofii na Slovensku v šesťdesiatych rokoch.“ In: *Filozofia* 51, 1996, č. 10, s. 679 – 706.
- [4] L. H. (HANZEL, L.): „Medzinárodné kolokvium o humanite.“ In: *Filozofia* 24, 1969, s. 666 – 667.
- [5] VELJAK, L.: „Úvod. Čo je súčasná chorvátska filozofia?“ In: *Človek – demokracia – poznanie*. Bratislava, Kalligram 2000, s. 7 – 20.
- [6] VRANICKI, P.: „Skupština Jugoslovenskog društva za filozofiju.“ Z vystúpenia predsedu spoločnosti G. Petroviča. In: *Praxis* 4, 1967, č. 1/2, s. 227 – 231.
- [7] PETROVIČ, G.: „Heidegger a juhoslovanská filozofia praxe.“ In: *Filozofia* 50, 1995, č. 10, s. 549 – 558.

- [8] SIRÁCKY, A. – SZÁNTÓ, L. – KOPČOK, A.: „Juhoslávia, aká je dnes.“ Rozhovor viedol P. Berta. In: *Kultúrny život* 30. okt. 1964.
- [9] KOŁAKOVSKI, L.: *Glavni tokovi marksizma*. Zv. III. Beograd, BIGZ 1985.
- [10] KOPČOK, A. (ed.): *Človek a odcudzenie*. (Štúdie juhoslovanských autorov). Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967.
- [11] VRANICKI, P.: „Socijalizam i problem alijenacije.“ In: *Praxis* 1, 1964, č. 2, s. 228 – 234.
- [12] HLÁVEK, A.: „Hľadáme seba samých. K zborníku *Človek a odcudzenie*.“ In: *Práca*, 30. jan. 1968.
- [13] UHER, J.: „Filozofia o sebaodcudzení človeka.“ In: *Pravda*, 3. febr. 1968.
- [14] SLABEY, L.: „Odcudzenie – čomu?“ In: *Pravda* 22. dec. 1967.
- [15] STRINKA, J. (ed.): *Spytovanie sa na človeka*. Zo sympózia československých a juhoslovanských filozofov. Bratislava, Vydavateľstvo politickej literatúry 1967.
- [16] KANGRGA, M.: *Etika a sloboda*. Bratislava, Vydavateľstvo politickej literatúry 1967.
- [17] VRANICKI, P.: *Človek v dejinách*. Bratislava, Vydavateľstvo politickej literatúry 1968.
- [18] KARDELJ, E.: *Úvahy o našej spoločenskej kritike*. Bratislava, Vydavateľstvo politickej literatúry 1966.
- [19] KOPČOK, A. (ed.): *Spory o teórii odrazu*. Bratislava, Vydavateľstvo politickej literatúry 1969.
- [20] KOCHOL, V.: „Leninov myšlienkový odkaz.“ In: *Pravda* 26. jan. 1974.
- [21] HANISKO, E.: „Svieži závan. Úvaha o edícii Filozofické aktuality.“ In: *Pravda* 17. okt. 1974.
- [22] FILOVÁ, E.: „Marx uprostred dvadsiateho storočia.“ In: *Filozofia* 23, 1968, č. 6, s. 655 – 659.
- [23] STRINKA, J.: „Misli o demokratickom socijalizmu.“ In: *Praxis* 6, 1969, č. 1/2, s. 254 – 259.
- [24] BOŠNJAK, B.: „Simpozij u Smolenicama.“ In: *Praxis* 2, 1965, č. 2, s. 325 – 328.
- [25] KANGRGA, M.: „Jugoslovensko-čehoslovački simpozij ‚Marsizam i dijalektik‘.“ In: *Praxis* 3, 1966, č. 2, s. 288 – 291.
- [26] „Človek a jeho svet.“ Rozprával sa a preložil Andrej Kopčok. In: *Kultúrny život* 28. okt. 1966.
- [27] GRLIČ, D.: „Sastanak predstavnika filozofskih časopisa socijalističkih zemalja u Varni.“ In: *Praxis* 2, 1965, č. 4/5, s. 715 – 716.
- [28] PETROVIČ, G.: „Filozofski simpozij savjetovanje u Budimpešti.“ In: *Praxis* 4, 1967, č. 3, s. 429 – 431.
- [29] „Savremeni tranutak socijalizma. Simpozij jugoslovensko-čehoslovačkih filozofa.“ In: *Filosofija* 1969, č. 2, s. 3 – 96.
- [30] „Izjava redakcije časopisa Praxis.“ In: *Praxis* 9, 1972, č. 1 – 2, s. 303.
- [31] SUPEK, R.: „Anarholiberalizam i marksizam.“ In: *Praxis* 10, 1973, č. 12, s. 273 – 282.
- [32] KANGRGA, M.: „O metodi i domašaju jedne kritike.“ In: *Praxis* 1, 1964, č. 2, s. 293 – 306.
- [33] PETROVIČ, A.: „Prisjećan ja.“ In: *Zbilja i kritika. Posvećeno Gaji Petroviću*. Zagreb, ANTIBARBARUS 2001.
- [34] JAKŠIČ, B.: „Disidenti – (ne)dokončený príbeh.“ In: *Filozofia* 57, 2002, č. 9, s. 667 – 676.
- [35] DIZDAREVIČ, R.: *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*. Praha, Nakladatelství Vašut 2002.

- [36] SZÁNTÓ, L. – SIRÁCKY, A. – KOPČOK, A.: „Strana, trieda, spoločnosť.“ Druhá časť besedy. In: *Pravda* 22. dec. 1967.
- [37] FILOVÁ, E.: „Reformné návraty vo filozofii 60-tych rokov na Slovensku.“ In: *Dejiny filozofie na Slovensku v 20. storočí*. Bratislava, Inforpress 1998.
- [38] STRINKA, J.: „Spor o východisko, zmysel a charakter marxistickej filozofie.“ (Záznam z diskusie.) In: *Filozofia* 22, 1967, č. 3, s. 274 – 296.
- [39] UHER, J.: Príspevok na celoštátnej porade československých filozofov. In: SROVNAL, J. a kolektív: *Otázky struktury a koncepcie marxistickej filozofie v ČSSR. Diskuse v obo-rových sekcích*. Praha, Academia 1967, s. 3 – 120.
- [40] MARX, K. – ENGELS, F.: *Malé ekonomické spisy*. Bratislava, Nakladateľstvo Pravda 1965.
- [41] PETROVIČ, C.: „Marx, práca a pokojnosť.“ In: *Človek – demokracia – poznanie. Zo súčasnej chorvátskej filozofie*. Bratislava, Kalligram 2000, s. 61 – 88.
- [42] KOČKA, J.: „Politické osudy slovenskej filozofie v období rokov 1948 – 1989. Správa Akčného výboru SFS SAV.“ In: *Filozofia* 45, 1990, č. 4, s. 446 – 461.
- [43] BAKOŠ, V.: „Slobodu pre marxizmus, alebo slobodu od marxizmu? (K reformnému pokusu o marxizmus ako otvorený systém).“ In: *Filozofia* 57, 2002, č. 10, s. 698 – 712.
- [44] NOVOSÁD, F.: *Alchymia dejín*. Bratislava, Vydavateľstvo Iris 2004.
- [45] JANKOVIČ, J.: „Tézy k dejinám prekladateľstva.“ In: *Slovník prekladatel'ov s bibliografiou z macedónčiny, srbčiny, chorvátčiny a slovinčiny*. Bratislava, Jugu a Veda, vydavateľstvo SAV 2005.
- [46] ČARNOGURSKÝ, J.: „Z blahoželania A. Dubčekovi k sedemdesiatinám.“ In: *Cesty k novembu 1989*. Bratislava, Vydavateľstvo Nová práca 2000.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/4129/4.

PhDr. Andrej Kopčok, CSc.
 Filozofický ústav SAV
 Klemensova 19
 813 64 Bratislava
 SR